

СЕКЦИЯ 3

Модернизация гражданского законодательства на современном этапе развития Республики Казахстан

ҚР дамуының қазіргі кезеңіндегі азаматтық заңнаманың жаңғыртылуы

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ НОРМАЛАРЫН СОТТА ТАЛҚЫЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Акимжанова М.Т. Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының PhD докторы, қауымдастырылған профессор

Акимжанова К.М. заң ғылымдарының магистрі

Төрехан Д. Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетінің заң факультетінің I курс магистранты

Мұрагерлердің азаматтық құқықтарын қорғаудың кең таралған және тиімді тәсілдерінің бірі (құқықты тану, құқық бұзылғанға дейін болған жағдайды қалпына келтіру, өсиетті жарамсыз деп тану, нотариустардың әрекеттеріне шағымдану жағдайларында) азаматтардың мұрагерлік құқықтарын сот арқылы қорғау болып табылады, сондықтан, мұрагерлік құқық нормаларын талқылаудың сот тәжірибесін зерттеу өзекті болып табылады. Құқықтық мемлекет құрудың қазіргі жағдайында құқық нормаларын түсіндіру мәселесі әсіресе маңызды, өйткені бұл қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының ажырамас өсуімен байланысты. Құқық нормасы халыққа неғұрлым қол жетімді және түсінікті болса, оларды іске асыру, оның ішінде қолдану түрінде де тиімді болады.

Соттардың мұрагерлік дауларды қарастырған жағдайларда нормаларды сот талқылауына қатысты мәселелерді зерттеу құқық теориясының жалпы мәселелеріне, атап айтқанда, құқықты талқылау мәселелеріне жүгінбестен мүмкін емес. Қолданыстағы азаматтық заңнаманың тиісті ережелерімен қатар сот талқылауының осы жалпы мәселелеріне Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты және Конституциялық Сотының бірқатар қаулылары арналған. Сонымен бірге, мұндай түсіндірмелердің болуы әрқашан соттардың алдында тұрған нақты міндеттерді шешуге мүмкіндік бермейді; қолданыстағы нормалар сот талқылауын қажет етеді. Бұл міндет сот талқылауының арнайы тәсілдерін қолдану арқылы шешіледі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының нормалары бойынша келесілерге кепілдік беріледі:

- мұра қалдырушының өзіне меншік құқығымен тиесілі кез келген мүлікті мұраға қалдыру құқығы;
- мұра қалдырушының мұрагерлер тобын еркін айқындау құқығы;
- мұрагерлердің өздеріне тиесілі кез келген мұрагерлік мүлікті (заң бойынша немесе өсиет бойынша) мұраға алу құқығы;
- кәмелетке толмаған және еңбекке жарамсыз мұрагерлердің мұрагерлік мүліктің міндетті үлесіне құқығы [1].

Бұл конституциялық кепілдіктер соттардың мұрагерлік құқығының қолданыстағы нормаларын талқылауға қолданылуы қажетті негізгі қағидалары болып табылады. Соттардың мұрагерлік құқық нормаларын талқылауы мұрагерлік дауларды шешкен жағдайларда жүретіндіктен, автор мұрагерлік дауларды мұрагерлердің өсиет бойынша және (немесе) заң бойынша мұра қалдырушының мүлкін, оның ішінде мүліктік құқықтары мен міндеттерін мұрагерлік құқығын тану туралы, сондай-ақ, олардың мұрагерлік

құқықтарын өзге тұлғалардың бұзуынан қорғау туралы сотқа қоятын талаптары ретінде анықтайды.

Мұрагерлік құқық мирасқорлығының ерекшелігі оның әмбебап сипаты болып табылады, яғни егер Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасының нормаларының ережелерінен өзгеше туындамаса, бірыңғай тұтас нәрсе ретінде және бір-ақ мезгілде ауысады [2]. Азаматтық кодекстің 1038-бабындағы тұжырымды ескере отырып, мұрагерлік мирасқорлықтың элементтерін айқындауға болады. Бұл, ең алдымен, әмбебап мирасқорлық және мұрагер мұра қалдырушының борыштары бойынша оған өткен мүліктің құны шегінде ғана жауап береді. Мұрагерлік дауларды шешу барысында мұрагерлік құқық нормаларын талқылау кезінде сот тағы бір маңызды мәселені ескеруі керек - мұрагерліктің маңызды негізі ретінде өсиеттің ерекшеліктері. Мысалы, мұрагерлерді тағайындау арқылы өзіне тиесілі мүлікке қатысты қайтыс болған жағдайда жеке тұлғаның өкімін қамтитын біржақты мәміле ретінде өсиеттің сипаттамасынан оның заңды белгілерін айқындауға болады, оны сот мұрагерлікке қатысты мұрагерлік құқық нормаларын талдау кезінде қолдануы керек. Бұл, ең алдымен, өсиет еркіндігі, оны жүзеге асырудың заңмен қатаң реттелетін нысаны, өсиеттің құпиясы мен жеке сипаты, мәміленің біржақты сипаты, өсиетті түсіндіру қағидасы. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің 1055 бабына сәйкес өсиетті талқылауға құқығы бар тұлғаларға, оның ішінде сотқа ұсынылған талқылау қағидасы көзделеді [2]. Бұл, ең алдымен, сөзбе-сөз мағынасы түсініксіз болған жағдайда-салыстырмалы-аналитикалық талқылау. Азаматтық-құқықтық нормаларды талқылау кезінде сот заң техникасының барлық көлемін қолдана алады, сондықтан заң шығарушының өсиетті талқылаудың дәл осы әдістерін сот мұрагерлік істерді қарастыру ерекшеліктеріне және мұрагерлік құқық нормаларын түсіндіруге жатқызуға болады.

Сонымен қатар, егер азаматтық-құқықтық нормаларды талқылау қағидалары туралы айтатын болсақ, ең алдымен, осы нормалардың диспозитивті сипатын атап өтеміз, онда мұрагерлік құқық нормаларының басым белгілері өсиеттің басымдығы және еркіндігі және мұра ашылғаннан кейін ғана құқықтар мен міндеттерді тудыратын мәміле ретінде өсиеттің біржақты сипаты болады. Мұрагерлік дауларды шешу кезінде келесі қағидаларын қолдану қажет сияқты деп есептейміз:

- мұрагерлік құқық нормаларын және мұрагерлік құқықтық қатынастарды талдау барысында мұра қалдырушының (өсиет қалдырушының) болжамды еркін неғұрлым толық жүзеге асыруға басымдық берілуі тиіс;

- өсиеттің нысаны мен тәртібін реттейтін мұрагерлік құқық нормалары шектеулі талдауға жатады;

- «міндетті» мұрагерлер шеңберін реттейтін нормаларды кеңейту арқылы талдауға болады;

- мұрагерлерді лайықсыз деп тану үшін негіздерді белгілейтін нормалар шектеулі талдауға жатады;

- жалпы ережелерден тыс шығауы шектеулі талдауы мүмкін.

Соттың мұрагерлік құқық нормаларын талқылау кезінде жиі туындайтын мәселелердің бірі мұраны алу (қабылдау) туралы мәселе болып табылады. Мұраны қабылдау фактісін анықтау туралы қалыптасқан сот тәжірибесін талдай отырып, біз мұраны қабылдау мәселелерін реттейтін заңнаманың ережелерін кеңінен талқылау қажет деген қорытындыға келдік. Егер Азаматтық Кодекстің Ерекше бөлімі қолданысқа енгізілгенге дейін (1999 жылғы 1 шілдеге дейін) және енгізілген өзгерістер қолданысқа енгізілгеннен кейін мұраны қабылдау фактісін анықтау жылжымайтын мүлікке иелену ету және билік ету фактісімен анықталса, қазірға таңда мұраны қабылдау фактісін анықтау (жылжымайтын мүлік түрінде де) аталған мүлікті иелену және пайдалану фактісін міндетті түрде анықтаумен байланысты емес [3;123].

Қазақстан Республикасы азаматтық заңнамасының нормалары мұрагердің мұраны қабылдау жөніндегі іс-әрекеттерінің ашық тізімін қамтиды, оның ішінде: мұрагердің мұра

қалдырушы қайтыс болғаннан кейін соңғының мүлкін иеленуін және пайдалануын қәуландыратын әрекеттері, оның мүлкін ұстау мен сақтау жөніндегі әрекеттерді жүзеге асыруы, мұрагерлік мүлікке байланысты оның қарыздары мен салықтарын төлеуі не мұрагерлік массаға енгізілуге жататын мүліктік сипаттағы мұра қалдырушыға тиесілі төлемдерді, құндылықтарды алуы түсіндіріледі. Мұраның іс жүзінде қабылданғанын қәуландыратын конклюденттік іс-әрекеттер тізімін ашық болып табылатындығы ҚР Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысында қамтылған Азаматтық Кодекстің 1055-бабының ресми заңды түсіндірмесін көрсетеді [4].

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің 1072-бабының мәтініне өзгерістер енгізу мағынасы бар деп есептейміз, заң шығарушыға оны мынадай редакцияда бекітуді ұсынамыз: мұраны қабылдау үшін белгіленген мерзімді өткізіп алған мұрагердің өтініші бойынша, егер мұрагер мұраның ашылғаны туралы білмесе және білуге тиіс болмаса немесе бұл мерзімді басқа да дәлелді себептер бойынша өткізіп алса және мұраны қабылдау үшін белгіленген мерзімді өткізіп алған мұрагер осы мерзімді өткізіп алу себептері жойылғаннан кейін алты ай ішінде сотқа жүгінсе, сот бұл мерзімді қалпына келтіре алады.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 1072-бабын талдаудың екі негізгі бағыты ұсынылады:

1) сот, егер сот талқылауының мәні мұраны қабылдау мерзімін қалпына келтіру болып табылған жағдайда ғана мұраны қабылдау мерзімін өткізіп алудың себептері мен дәлелділігін талдайды. Егер сот талқылауы барысында талапкердің мұраны қабылдау фактісі анықталса, сот онда мұраны қабылдауды өткізіп алмау себептеріне еске алмау ерек;

2) сотқа мұраны қабылдау мерзімін қалпына келтіруге құқық беретін қандай да бір «дәлелді» себептердің тізбесі заңнамада қамтылмауына байланысты «дәлелділік» ұғымын жеке мән-жайларды ескере отырып кеңінен талқылау жөн.

Біздің ойымызша мұрагерлік туралы жалпы ережелерге қатысты және сот талқылауын қажет ететін мұрагерлік құқықтың тағы бір нормасы, бұл Қазақстан Республикасының 1045-бабы болып табылады, оған сәйкес мұраны алуға құқығы жоқ (лайықсыз мұрагерлер) азаматтардың шеңбері айқындалады. Мұраны алуға құқығы жоқ азаматтар қатарына (лайықсыз мұрагерлер) келесілерді жатқызамыз:

- мұра қалдырушыны немесе мүмкін болатын мұрагерлердің біреуін қасақана өлтірген немесе олардың өміріне қастандық жасаған адамдардың өсиет бойынша да, заң бойынша да мұра алуға құқығы жоқ. Бұған өсиет қалдырушы оның өміріне қастандық жасалғаннан кейін өздеріне қатысты өсиет қалдырғандар;

- өсиет бойынша да, заң бойынша да мұра қалдырушының соңғы еркін жүзеге асыруға қасақана кедергі жасаған және сол арқылы олардың өздерін немесе оларға жақын адамдарды мұрагерлікке шақыруға не мұраның оларға тиесілі үлесін көбейтуге ықпал жасағандар;

- заң бойынша балаларына ата-аналық құқықтарынан айырылған және мұра ашылған кезде бұл құқықтарын қалпына келтірмеген ата-аналардың балаларынан қалған мұраны, сондай-ақ мұра қалдырушыны күту жөнінде өздеріне заң күшімен жүктелген міндеттерді орындаудан жалтарған ата-аналардың (асырап алушылардың) және кәмелетке толған (асырап алынған) балалар [2].

Соттардың тәжірибесінде «мұрагерлікке шақыруға ықпал ету немесе мұрагерлік үлесті көбейту» сөз тіркестерінің семантикасы туралы мәселелерді талқылау қажеттілігі туындайды. Яғни, мұрагерлікке шақыруға ықпал етуге немесе белгілі адамдардың мұрагерлік үлесін көбейтуге тек мұраның ашылу оқиғасының басталуына ықпал ету арқылы немесе мұрагерлердің санын өсиет бойынша немесе заң бойынша азайту немесе оларды толығымен жою арқылы әрекет етуге болады деп санау керек. Мұраны ашу уақыты туралы нормалардың ережелерін ескере отырып, соттардың жоғарыда аталған құқық нормасын әдеттегі талқылауы Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің

жоғарыда көрсетілген бабында қасақана құқыққа қарсы әрекеттер деп, осы мән-жайларды заңды күшіне енген сот үкімімен растай отырып, мұрагердің немесе мұрагерлердің өміріне қарсы қылмыстарды не қылмысқа оқталуды түсінген жөн. Бірақ, азаматтық заңнамада белгіленген ережелерді шектеулі талқылау жағдайда, мұрагердің құқыққа қайшы келетін әрекеттері басқа себептер бойынша жасалған кезде (мұрагерлікке шақыру немесе мұрагерлік үлесті арттыру үшін емес, мысалы, кек алу сезімінен) қасақана құқыққа қайшы келетін әрекеттерді жасау себептері туралы мәселе туындайды.

Біздің ойымызша, азаматтық заңнаманың аталмыш бабын заңнамалық түрде нақтылау қажет, өйткені егер мұрагердің заңсыз әрекеттерін үкіммен немесе сот шешімімен растау бөлігінде тәжірибе заңды шектеулі талқылау жолымен жүрсе, онда мұндай әрекеттердің себептері бөлігінде кеңейтілген талқылау қолданылады және бұл талқылаудың жалпы қағидаларына қайшы келеді және сот тәжірибесін біркелкілігіне ықпал етпейді.

Заң бойынша мұрагерлік мәселелерін шешуде соттардың мұрагерлік құқық нормаларын талқылау мәселелерін зерттей отырып, міндетті мұрагерлер мен еңбекке жарамсыз мұра қалдырушының асырауында болғандардың мұра ету мәселелеріне тоқталу қажет. Осы санаттағы істерді зерттеу нәтижесінде біз сот талқылауының жүйелі әдісін қолдана отырып, заңнаманың мәнін басшылыққа ала отырып, парасаттылық пен орындылығы қағидаларына сәйкес екі мәселені — жоғарыда аталған адамдардың мүдделерін қорғауға кепілдік беру, қайтыс болған мұрагерлердің туыстарының құқықтарын тиісті кезегі бойынша қамтамасыз ету керек деген қорытындыға келдік.

Әрі қарай, сот көзі тірі қалған ерлі-зайыптылардың талаптары бойынша меншік құқығын тану немесе мұрагерлік массаға қосу туралы дауларды шеше отырып, жеке істің барлық нақты жағдайларын олардың логикалық талқылауы арқылы зерттеуі керек, бірақ осы түрдегі қатынастарды реттеудің азаматтық-құқықтық әдісінің жалпы қағидаларын ескере отырып. Басқаша айтқанда, өзінің судьялық қалауына сүйене отырып және орындылығы мен әділдігі тұрғысынан сот даулы жағдайды азаматтық құқықтың жалпы ұғымдарын ескере отырып шешуі керек, мысалы, мәмілеге қатысушылардың адалдығы (кез-келген азаматтық-құқықтық қатынастар).

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында мүлікті адал сатып алушының құқықтарын қорғау үрдісі байқалады. Азаматтық заңнаманың нормаларына сәйкес жылжымайтын мүлік объектілеріне меншік құқығы мемлекеттік тіркелген сәттен бастап туындайды [5]. Мұрагерлердің кезектерін анықтаған кезде, ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншіктегі үлестері тең деп болжанатын жағдайды анықтаған жағдайда, нормативтік ұйғарымның мақсаты әділеттілік пен теңдік қағидаса болып табылады. Нақты дауды қарастыра отырып, сот міндетті түрде талқылаудың арнайы заңды тәсілін қолданады. Мұрагерлік мүлікті, әсіресе тұрғын үй-жайларды бөлу туралы даулар жиілеп кетті. Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңының күшіне енуімен тұрғын үй-жайларды мұрагерлікке алу мәселесі өзектілікке ие, өйткені тұрғын үй заңнамасының нормаларында, егер тараптардың келісімімен өзгеше белгіленбесе, тұрғын үй иесімен отбасылық қатынастар тоқтатылған жағдайда отбасының бұрынғы мүшесінің артынан осы үй-жайды пайдалану құқығы сақталмайды. Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодекстің нормаларына сәйкес тұрғын үй-жайға меншік құқығының басқа адамға ауысуы бұрынғы меншік иесінің отбасы мүшелерінің тұрғын үй-жайды пайдалану құқығын тоқтату үшін негіз болып табылатындығын ескере отырып, онда алдыңғы кезектердің мұрагерлері немесе басқа адамдардың пайдасына өсиет болған кезде мұра қалдырушының онымен бірге тұрған отбасы мүшелері өздері тұратын тұрғын үй-жайға құқығын автоматты түрде жоғалтады [6].

Мұрагерлік дауларды қарастыру барысында сот талқылауының негізгі қағидасы - орындылық қағидасы сақтаулы керек. Бұл жағдайда азаматтардың, оның ішінде кәмелетке толмағандардың немесе еңбекке жарамсыз тұлғалардың өмірлік маңызды

субъективті құқықтарын қорғау туралы мәселе туындағандықтан, жақын арада Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекске тұрғын үй-жайларды мұраға алу ережелерін реттейтін, оның ішінде некені бұзу кезінде туындайтын толықтырулар енгізу қажет, бұл ретте мұра қалдырушының еркінің орындалуын ғана емес, оның отбасы мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды. Сот бұл жағдайда және қазіргі таңда құқық нормаларын кеңінен түсіндіре алмайды.

Осылайша, соттардың мұрагерлік істерді қарастыру кезіндегі азаматтық құқық нормаларының сот талқылауын зерттеу сот тәжірибесінің біркелкілігіне қол жеткізудің, сот ісін жүргізуді зерттеудің және соттардың мұрагерлік дауларды қарауын оңтайландырудың құралы болып табылады. Өйткені, мұндай талдаудың мақсаты - мұрагерлік құқық нормаларындағы олқылықтарды жою, мұрагерлік құқық нормаларына ресми заңды талқылау жасау. Бұл сот билігінің беделін сақтау үшін қажет және құқықтық мемлекет құрудың тағы бір қадамы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Ерекше бөлім) (2022.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880#activate_doc=2
3. Сарсембаев М.А. *Международно-правовые и зарубежно-правовые аспекты наследования // «Бюллетень нотариуса».- № 4.- 2016.- С.44-55.*
4. «Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасының 2009 жылғы 29 маусымдағы № 5 Қаулысы (2017.31.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30455618#activate_doc=2
5. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу» Қазақстан Республикасының Заңы (2021.01.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294
6. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94-І Заңы (2021.24.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1007658#sub_id=0

ПРАВОВОЙ СТАТУС СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Анциферова Э.Ю.

*аспирант Академии управления при Президенте Республики Беларусь
магистр юридических наук*

В настоящее время глобальная сеть Интернет играет важную роль в жизни любого современного человека. Сегодня интернет называют основным элементом распространения колоссального объема информации различного вида (аудиовизуальная, текстовая, графическая и т.д.). Это связано с тем, что данная сеть представляет собой наиболее быстрый и выгодный источник распространения информации не только на локальном, но и на мировом уровне, что позволяет открыть новые горизонты развития личности и общества в целом.

Интернет представляет собой широкие возможности для бесконтрольного распространения любого рода информации. Первоначальным документом, закрепившим правоискать и передавать информацию является резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «О созыве международной конференции по вопросу о свободе информации» от 14